

**การศึกษาการตอบสนองของเกษตรกรต่อโปรแกรมวัคซีนแบบปรับใช้เฉพาะท้องถิ่น :
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และอำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย ^{1/}
Farmers' Reactions to Chicken Vaccination Program : A Case Study
of Muang District, Khon Kaen Province and Pak Khad District,
Nong Khai Province**

Abstract

The study was a continuation of previous research began in 1984, which attempted to simplify and to adjust the conventional vaccination program to fit the backyard chicken raising systems in specific locations. In general, this study intended to test the modified vaccination program for multilocational trials. These tests focused on a method of extension as well as on the effectiveness of the vaccination. In particular, this study aimed to prove the hypothesis that given adequate information on the use of chicken vaccines and the availability of the vaccines in the villages, the farmers would adopt the chicken vaccination program.

This study was carried out in 8 villages of Khon Kaen and Nong Khai provinces by an interdisciplinary research team. Rapid Rural Appraisal (RRA) was used as a methodology to understand the farmers' responses to the modified vaccination program and the factors relating to adoption of the vaccines. The results revealed that it was not practical to have the vaccines available in the villages through vaccine dealers. Moreover, the villagers themselves perceived chicken raising as a much less important activity as compared to other farm activities. In addition, the existing backyard chicken raising has been a stable and sustainable system. Also, it has been fitted very well with the objectives of chicken raising for the local people, labor, activities as well as the cultural context. Therefore, it seemed much less likely for the farmers to pay cash on this commodity or to take a prophylactic measure against the disease outbreak for their chickens by adopting the introduced

-
- 1/ นายกนก ผลารักษ์ ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มข.
นางสาวสุเกสิณี สุภธีระ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มข.
นางกัลยา สุพรรณเภสัช ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มข.
นางสาวสมาลี รัตนปัญญา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มข.
นางสมใจ ศรีหล้า โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มข.
นางสาวสมจิตต์ โอภาสตระกูล โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มข.

vaccination scheme. As a consequence, suitable target groups are needed to be selected in order to promote the backyard chicken raising. Also, the characteristics of the target group as well as the conditions relating to adoption have to be clearly understood.

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ เป็นการวิจัยต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 ซึ่งโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มได้พยายามปรับโปรแกรมวัคซีน ให้ง่ายและเหมาะสมกับสภาพการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรในแต่ละท้องที่ การศึกษาครั้งนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะขยายการทดสอบประสิทธิภาพของโปรแกรมวัคซีนที่ปรับใช้ในพื้นที่ย่าง ๗ กัน รวมทั้งหารูปแบบการส่งเสริมด้วยสมมติฐานหลักที่ต้องการจะทดสอบคือ การให้เกษตรกรทราบข้อมูลเกี่ยวกับการใช้วัคซีนเป็นอย่างดี รวมทั้งการจัดให้มีวัคซีนประจำอยู่ในหมู่บ้านตลอดเวลา จะทำให้เกษตรกรยอมรับวัคซีน

คณะผู้วิจัย ซึ่งทำงานร่วมกันเป็นทีมในลักษณะสหวิทยาการ ได้ดำเนินการวิจัยใน 8 หมู่บ้าน ของจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดหนองคาย ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้วิธีประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal) เป็นเครื่องมือช่วยให้เข้าใจ การตอบสนองของเกษตรกรต่อโปรแกรมวัคซีนแบบปรับใช้ และปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการยอมรับของเกษตรกร ผลจากการศึกษาพบว่า การจัดให้มีวัคซีนจำหน่ายในหมู่บ้านตลอดเวลานั้น มีความเป็นไปได้ยากมาก เกษตรกรโดยทั่วไปเห็นว่า กิจกรรมการเลี้ยงไก่มีความสำคัญน้อยกว่ากิจกรรมการทำฟาร์มอื่น ๆ ที่กระทำกันอยู่ นอกจากนี้ ระบบการเลี้ยงไก่ที่เป็นอยู่ของเกษตรกรจัดได้ว่า เป็นระบบที่มีเสถียรภาพ (stable) ถาวรภาพ (sustainable) สูง สภาพระบบการเลี้ยงไก่หลังบ้านของเกษตรกรในชนบทค่อนข้างจะมีความสอดคล้องและเหมาะสมดีแล้วกับวัตถุประสงค์ในการเลี้ยง ปัจจัยด้านเงินทุน แรงงาน และเวลา กิจกรรมการเกษตรและนอกรการเกษตร รวมทั้งบริบททางวัฒนธรรม (cultural context) ของเกษตรกรโดยทั่วไป เกษตรกรจึงไม่ต้องการที่จะลงทุนเพิ่ม หรือใช้วัคซีนเพื่อป้องกันโรครบาด ดังนั้นการพัฒนาหรือส่งเสริมงานไก่พื้นเมือง จึงจำเป็นต้องกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน และมีความเข้าใจในลักษณะและเงื่อนไขของกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดีด้วย

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม ได้เล็งเห็นความสำคัญของการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในสภาพแวดล้อมของชนบท เนื่องจากเกษตรกรในชนบทเกือบทุกครัวเรือนเลี้ยงไก่พื้นเมือง เพื่อบริโภคหรือขายเป็นรายได้เสริม นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบกับสัตว์ชนิดอื่น ๆ ไก่พื้นเมืองเลี้ยงง่ายกว่า ลงทุนน้อยกว่าและสามารถแพร่ขยายพันธุ์ได้ดีในสภาพหมู่บ้านแต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองก็คือ ปัญหาโรครบาด ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้สูญเสียไก่ในอัตราที่สูงมากในแต่ละปี แม้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายต่างพยายามหาทางแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ รวมทั้งการแนะนำให้ใช้วัคซีนป้องกันโรครบาดที่สำคัญ แต่อาจกล่าวได้ว่าความพยายามดังกล่าวมิได้ประสบผลสำเร็จนัก การให้วัคซีนซึ่งนักวิชาการเชื่อว่า เป็นวิธีที่สามารถใช้แก้ไขปัญหาโรครบาดของ

โกได้โดยตรงและได้ผลดีนั้น ปรากฏว่าเกษตรกรยังมีปัญหาเรื่องการใช้และยอมรับวัคซีน ดังนั้นเทคโนโลยีนี้แม้จะได้ผลดีดังปรากฏในรายงานต่าง ๆ แต่อาจจะยังไม่เหมาะสมกับระบบการเลี้ยงไก่ และสภาพการดำรงชีวิตของเกษตรกรในชนบท

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น ในช่วงปี 2527 - 2530 โครงการฯ ได้ศึกษาระบบการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น แล้วทำการทดสอบโปรแกรมการใช้วัคซีนทั้งในแง่ชนิดและความถี่ในการให้วัคซีน ให้เหมาะสมกับสภาพของเกษตรกรเฉพาะท้องถิ่น และเพิ่มวัคซีนอื่นเฉพาะท้องถิ่นที่มีโรคนั้นระบาด โครงการฯ เชื่อว่าโปรแกรมวัคซีนแบบปรับใช้เฉพาะท้องถิ่นนี้ สอดคล้องกับสภาพการเลี้ยงไก่ ช่วงเวลาที่เกิดโรคระบาดและระบบการผลิตของเกษตรกร อีกทั้งยังง่ายสำหรับการการจดจำชนิดของวัคซีนและช่วงเวลาการให้วัคซีน (โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม, 2528, 2530) ดังนั้นในปี พ.ศ. 2530 - 2531 โครงการฯ ได้ขยายการทดสอบโปรแกรมวัคซีน แบบปรับใช้เฉพาะท้องถิ่น (ตารางที่ 1) ในพื้นที่อำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย และในการทดสอบ ครั้งนี้ ยังได้จัดให้มีการจำหน่ายวัคซีนในหมู่บ้านด้วย เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจในการใช้วัคซีนเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยจึงไม่เพียงแต่ต้องการขยายการทดสอบเท่านั้น แต่ที่สำคัญ คือ มีความสนใจที่จะศึกษาว่า เมื่อเทคโนโลยีได้ปรับลงมาจนถึงขั้นต่ำสุดเท่าที่จะปรับได้แล้ว และวัคซีนก็มีจำหน่ายประจำในหมู่บ้าน เกษตรกรจะมีการตอบสนองต่อวัคซีนดังกล่าวอย่างไร กล่าวคือ มีเกษตรกรซื้อวัคซีนมาทดลองใช้มากน้อยเพียงใด และเกษตรกรมีการปรับใช้วัคซีนในลักษณะใดทั้ง ในแง่ชนิดของวัคซีนที่ใช้และช่วงเวลาที่ให้วัคซีนเกษตรกรมีแนวโน้มที่จะยอมรับวัคซีนหรือไม่ และเกษตรกรที่ (มีแนวโน้มที่จะ) ยอมรับวัคซีนมีลักษณะอย่างไร ข้อมูลเกี่ยวกับการปรับใช้ และเงื่อนไข ของเกษตรกรที่มีผลต่อการยอมรับวัคซีนนี้มีการศึกษากันน้อยมาก และที่สำคัญคือยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน จึงจำเป็นที่คำศึกษาคั้งนี้จะต้องหาคำตอบ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ จะชี้ให้เห็นวิถีทางการใช้วัคซีนของเกษตรกรในสภาพแวดล้อมชนบทที่ควรเป็นไปได้อีกในอนาคต และน่าจะเป็นประโยชน์สำหรับการนำไปใช้ปรับกลยุทธ์ ในการส่งเสริมการเลี้ยงไก่ในระดับเกษตรกรรายย่อยต่อไป

ตารางที่ 1 โปรแกรมการใช้วัคซีนแบบปรับใช้เฉพาะพื้นที่

อายุไก่	ชนิดวัคซีน	วิธีใช้	ขนาดใช้	ระยะคุ้มโรค
3-4 สัปดาห์	นิวคาสเซิล (ชนิดเอฟ) ร่วมกับ ผีตาด*	หยอดจมูก หรือตา แทงปีก	1-2 หยด 1 ครั้ง	2-3 เดือน 1 ปี
ตั้งแต่ 2 เดือน ขึ้นไป	นิวคาสเซิล (ชนิดเอ็มพี) ร่วมกับบอทิวัตต์	แทงปีก ฉีดเข้ากล้ามเนื้อ	1 ครั้ง 1.5-2 ซีซี	มากกว่า 6 เดือน 3 เดือน

* โปรแกรมการใช้วัคซีนสำหรับเขตอำเภอปากคาดนั้นไม่ได้กำหนดให้ใช้วัคซีนผีตาด มีแต่เพียง วัคซีนนิวคาสเซิลและบอทิวัตต์

ขั้นตอนและวิธีการในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีลักษณะทั้งการขยายการทดสอบ และการส่งเสริมในพื้นที่สองแห่ง คือ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และอำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยและวิธีการที่ใช้ในแต่ละขั้นตอนดังนี้คือ. 1) การติดต่อประสานงานก่อนเริ่มการวิจัย 2) การคัดเลือกหมู่บ้านที่ศึกษา และตัวแทนจำหน่ายวัคซีน 3) การจัดอบรมให้ความรู้เรื่องวัคซีนแก่ตัวแทนจำหน่าย และเกษตรกรที่สนใจ 4) การนำวัคซีนและอุปกรณ์ไปวางจำหน่ายในหมู่บ้าน และ 5) การติดตามผลการจำหน่ายวัคซีนจากตัวแทนจำหน่ายวัคซีนและจากเกษตรกร

วิธีวิจัยหลักที่ใช้เลือกหมู่บ้าน ศึกษากระบวนการเลี้ยงไก่ และติดตามประเมินผลการใช้วัคซีนของเกษตรกร คือ วิธีการ RRA ซึ่งวิธีการเก็บข้อมูลหลักที่ใช้คือ การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured interviewing หรือ SSI) โดยผู้วิจัยจากสาขาสังคมศาสตร์ และสัตวศาสตร์ทำการสัมภาษณ์เกษตรกรร่วมกันเป็นทีมในลักษณะสหวิทยาการ (interdisciplinary) นอกจากนี้คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตการณ์และการวิเคราะห์ข้อมูลทฤษฎีภูมิเท่าที่มี เพื่อใช้ประกอบร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบ SSI

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ในส่วนนี้จะเป็นการเสนอสรุปและอภิปรายผลการวิจัยทีละประเด็นดังต่อไปนี้คือ

1. ความเป็นได้ในการจัดให้มีวัคซีนจำหน่ายในหมู่บ้านตลอดเวลา

ผลการศึกษา พบว่า การจัดให้มีวัคซีนจำหน่ายในระดับหมู่บ้านตลอดเวลา มีความเป็นไปได้ยากมาก หลังจากดำเนินการจัดจำหน่ายวัคซีนมาได้ระยะหนึ่ง ตัวแทนจำหน่ายวัคซีนได้ทยอยยุติการจัดจำหน่ายทุกราย สาเหตุหลักที่ทำให้ตัวแทนจำหน่ายเลิกจัดจำหน่ายวัคซีน คือ 1) คนซื้อน้อย จึงไม่คุ้มที่จะขาย 2) ตัวแทนจำหน่ายมีภาระกิจอื่นมาก และ 3) ปัญหาไฟฟ้าดับบ่อย (ในกรณีอำเภอ

ปากคาด) ทำให้วัคซีนเสื่อม จึงเป็นเรื่องยุ่งยากที่ตัวแทนจำหน่ายจะต้องจัดหาวัคซีนมาจำหน่ายเอง ซึ่งตามหลักการเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์จะเป็นผู้จัดส่งวัคซีนให้ เมื่อวัคซีนเสื่อมหรือหมดนั้น แต่ในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่ซึ่งมีจำกัดและมีภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบมาก จึงไม่สามารถเข้าไปตรวจสอบ และจัดส่งวัคซีนให้ได้ตามแผน ประกอบกับที่อำเภอปากคาดมีปัญหาไฟฟ้าดับบ่อย ดังนั้นเมื่อวัคซีนเสื่อม จึงกลายเป็นภาระยุ่งยากของตัวแทนจำหน่าย ที่จะต้องจัดหาวัคซีนเอง ซึ่งก็ไม่คุ้มเนื่องจากมีคนซื้อไม่มาก

2. การตอบสนองของเกษตรกรต่อโปรแกรมวัคซีนแบบปรับใช้เฉพาะท้องถิ่น

หลังจากที่มีวัคซีนจำหน่ายในหมู่บ้าน มีเกษตรกรซื้อวัคซีนไปใช้จำนวนทั้งสิ้น 60 ราย เกษตรกรบางรายมีการซื้อวัคซีนไปใช้ร่วมกับญาติหรือเพื่อนบ้าน ดังนั้นมีผู้ใช้วัคซีนทั้งหมด 94 ราย รูปแบบวัคซีนที่เกษตรกรใช้ มีลักษณะแตกต่างกันทั้งชนิดวัคซีนที่ใช้และช่วงเวลาที่ใช้วัคซีน โดยที่ส่วนใหญ่เป็นการปรับใช้ ลักษณะการปรับใช้ดังกล่าวเป็นการใช้ให้สอดคล้องกับช่วงเวลาที่เกิดโรคระบาด และระบบการผลิตของเกษตรกรเป็นหลัก จากการติดตามศึกษารูปแบบการใช้วัคซีนของเกษตรกรในทั้งสองพื้นที่จำนวน 40 ราย สามารถแบ่งเกษตรกรออกได้เป็น 3 กลุ่มดังนี้คือ

2.1 เกษตรกรที่ใช้วัคซีนต่อเนื่องมาตลอด จำนวน 5 ราย ในช่วงแรกเกษตรกรเกือบทุกรายในกลุ่มนี้ใช้วัคซีนทุกชนิดตามที่โครงการกำหนด โดยจะให้วัคซีนทุก 2-3 เดือน ส่วนในช่วงหลัง มีเกษตรกรบางรายใช้เฉพาะวัคซีนอหิวาต์ หรือนิวคาสเซิล เพราะบางรายเชื่อมั่นในผลของวัคซีนอหิวาต์มากกว่า หรือบางรายตัวแทนจำหน่ายเลิกจัดจำหน่าย จึงขอให้อาสาสมัครป้องกันโรคสัตว์ประจำหมู่บ้าน (อป.ร.) มาทำวัคซีนให้ซึ่งมีแต่วัคซีนนิวคาสเซิล เป็นที่น่าสังเกตว่ามีเกษตรกร 1 รายที่ใช้เฉพาะวัคซีนอหิวาต์ชนิดเดียวมาตลอด โดยให้เหตุผลว่า วัคซีนนิวคาสเซิลเก็บรักษายาก และที่สำคัญเกษตรกรเกรงว่าการใช้เข็มแทงปีกไก่ซึ่งบางนั้น อาจถูกเส้นเลือดจะทำให้ไก่ตายได้

2.2 เกษตรกรที่ใช้วัคซีนเฉพาะช่วงที่เกิดโรคจำนวน 27 ราย เกษตรกรจึงต้องการให้วัคซีน เพื่อป้องกันโรคระบาดในช่วงที่มีโรครุนแรงเป็นหลัก สำหรับลักษณะการใช้วัคซีนนั้นเกษตรกรบางส่วนให้วัคซีนไก่ครั้งเดียวประมาณเดือน มกราคมหรือกุมภาพันธ์ แต่ส่วนใหญ่จะให้ 2-3 ครั้ง จนถึงเดือนเมษายนหรือพฤษภาคมแล้วก็จะไม่ให้วัคซีนอีกเลยและตั้งใจจะให้วัคซีนไก่อีกเมื่อจะถึงช่วงโรคในปีต่อไป ชนิดของวัคซีนที่ใช้มีทั้งใช้ครบทุกชนิด และใช้เฉพาะวัคซีนนิวคาสเซิลหรืออหิวาต์

2.3 เกษตรกรที่ใช้วัคซีนครั้งเดียวแล้วตัดสินใจเลิกใช้วัคซีนจำนวน 8 ราย เกษตรกรส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ไม่พอใจในผลวัคซีน เนื่องจากไก่อังคงตายในอัตราที่สูงจึงตัดสินใจเลิกใช้ ส่วนเหตุผลอื่นที่เกษตรกรเลิกใช้วัคซีน ก็คือ มีภาระกิจยุ่งยากไม่มีเวลาและไก่ไม่มีปัญหาโรคระบาดเพราะไก่อยู่ที่นาตลอด หรือบ้านที่อยู่ห่างจากบ้านเรือนคนอื่น ๆ ในหมู่บ้านพอสมควร

3. ผลของวัคซีน

ผลของวัคซีนในที่นี้ เป็นการพิจารณาจากอัตราการรอดตายของไก่หลังให้วัคซีนรวมทั้งความพอใจในผลวัคซีนของเกษตรกร จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีไก่อัตตายหมดทุกครั้งหลังจากที่ให้วัคซีน ดังนั้นจึงพอใจในผลของวัคซีน มีเกษตรกร 6 ราย ที่ไก่อัตตายหลังจากให้วัคซีนในอัตราตั้งแต่ 20-100% จึงไม่ต้องการใช้วัคซีนอีก

4. แนวโน้มในการยอมรับวัคซีนของเกษตรกร

จากการติดตามศึกษาเกษตรกรที่ใช้วัคซีนจำนวน 40 ราย พบว่าเกษตรกรจำนวน 24 ราย ระบุชัดเจนว่า จะไม่ใช้วัคซีนต่อ ด้วยเหตุผลต่างกัันดังนี้คือ 1) ไม่พอใจในผลของวัคซีน 2) ไก่เลี้ยงที่นำตลอดปีหรือมีบ้านที่อยู่ไกลจากชุมชน จึงไม่ค่อยมีปัญหาโรคระบาด 3) มีภาระกิจยุ่งมากไม่มีเวลาให้วัคซีนไก่ 4) ไม่มีใครทำวัคซีนให้ก็ทำเองไม่ได้ 5) ไม่ต้องการซื้อวัคซีน 6) จะเลิกเลี้ยงไก่ และ 7) ถ้าไม่มีวัคซีนขายในหมู่บ้านจะไม่ใช้วัคซีน ส่วนเกษตรกรที่เหลือจำนวน 16 ราย ระบุว่าจะใช้วัคซีนต่อ โดยลักษณะการให้วัคซีนไก่ที่ตั้งใจไว้มีลักษณะแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามจากเกษตรกรทั้ง 16 รายนี้ มีเกษตรกร 2 รายที่ใช้วัคซีนมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 2-4 ปี ก่อนที่โครงการฯ เริ่มการทดสอบ ดังนั้นเกษตรกรทั้งสองรายนี้มีการยอมรับวัคซีนอยู่แล้ว และคงใช้วัคซีนต่อในลักษณะเดิมตามที่ระบุไว้ กล่าวคือเกษตรกรรายแรก จะใช้วัคซีนทั้ง 3 ชนิด โดยจะให้วัคซีนนิวคาสเซิลและผีตาซทุก 3 เดือน ส่วนวัคซีนอหิวาต์จะให้เฉพาะในช่วงโรคระบาดรุนแรง เนื่องจากเกษตรกรคิดว่า ในหมู่บ้านมีปัญหาโรคอหิวาต์เฉพาะช่วงนี้เท่านั้น ส่วนเกษตรกรรายที่สองจะใช้เฉพาะช่วงที่เอาไก่กลับเข้ามาเลี้ยงในหมู่บ้าน โดยจะใช้ทั้งวัคซีนอหิวาต์และนิวคาสเซิล

เกษตรกรที่เหลืออีก 14 รายซึ่งเป็นเกษตรกรในเขตอำเภอ ปากคาดทั้งหมดนั้นมีความพอใจในผลวัคซีน และได้ให้ข้อมูลว่า ตั้งใจจะใช้วัคซีนต่อในช่วงที่จะเกิดโรคระบาด จากการติดตามและประเมินผลพบว่าเกษตรกร 6 ราย ไม่ใช้วัคซีนต่อเพราะมีภาระยุ่งและหรือการใช้วัคซีนครั้งหลังสุดไม่ได้ผล ส่วนเกษตรกรอีก ๘ รายไม่สามารถติดตามได้ แต่เมื่อวิเคราะห์เงื่อนไขต่าง ๆ ของเกษตรกรพบว่า เกษตรกรบางรายมีเงื่อนไขที่อาจจะไม่เอื้ออำนวยให้ใช้วัคซีนต่อตามที่ระบุ เช่น จำนวนไก่ที่เลี้ยงไม่มาก ไม่มีแรงงานที่จะให้วัคซีน เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถ้าในกรณีที่เกษตรกรเหล่านี้อาจจะใช้วัคซีนไก่ต่อตามที่ระบุ ลักษณะการใช้คงเป็นการใช้เพื่อป้องกันช่วงโรคระบาดโดยเฉพาะช่วงโรครุนแรง และส่วนใหญ่ก็คงใช้เมื่อว่างจากภาระกิจ ควบคู่กับการจัดการรูปแบบต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม นอกจากนี้การใช้อาจไม่ต่อเนื่องทุกปี บางปีช่วงที่จะใช้วัคซีนถ้าเกษตรกรยุ่งหรือคิดว่าปีนั้นโรคไม่รุนแรง เกษตรกรก็อาจจะไม่ให้วัคซีนไก่

5. เงื่อนไขที่มีผลต่อการยอมรับวัคซีน

ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขซึ่งเอื้ออำนวย หรือเป็นข้อจำกัดในการยอมรับวัคซีนของเกษตรกรมีหลายประการด้วยกัน ซึ่งปัจจัยแต่ละปัจจัยจะมีความสำคัญไม่เท่ากันและมักจะมีความสัมพันธ์กัน แต่การที่เกษตรกรจะยอมรับวัคซีนนั้น มักไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเพียงอย่างเดียว และเงื่อนไขที่เคยเอื้ออำนวย-หรือเป็นข้อจำกัดสำหรับแต่ละครัวเรือนในช่วงเวลาหนึ่งนั้น อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับวัคซีนของเกษตรกรมีดังนี้คือ

5.1 ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวเกษตรกร : ความสำคัญของไก่ ภาระกิจและแรงงาน แรงงานในครัวเรือนที่สามารถให้วัคซีนได้ การรับรู้เกี่ยวกับปัญหาโรคระบาดของไก่ ความพอใจในผลของวัคซีน จำนวนและชนิดของไก่ที่เลี้ยง และการจัดการแก้ปัญหาโรคระบาดด้วยวิธีอื่น

5.2 ปัจจัยเกี่ยวกับวัคซีน ความยุ่งยากในการใช้วัคซีนอยู่ และการจัดหาวัคซีน

5.3 ปัจจัยเกี่ยวกับไก่ ความมีเสถียรภาพ (stability) และถาวรภาพ (sustainability) สูงของระบบไก่

6. แนวทางพัฒนาระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในระดับเกษตรกรรายย่อย

ผลจากการวิจัยครั้งนี้ พอที่จะสรุปเกี่ยวกับแนวทางที่น่าจะเป็นไปได้สำหรับการพัฒนาการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของเกษตรกรรายย่อย โดยแบ่งเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

6.1 การใช้วัคซีน งานวิจัยนี้ได้ให้คำตอบชัดเจนสอดคล้องกับงานวิจัยอื่นที่ทำมาแล้วว่าการใช้วัคซีนในไก่พื้นเมืองไม่เหมาะสมกับเกษตรกรโดยทั่วไป แม้ว่าจะได้ปรับตัวเทคโนโลยีลงมาในระดับต่ำสุดแล้วก็ตาม ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับของเกษตรกร ดังนั้น การพัฒนาหรือส่งเสริมงานไก่พื้นเมือง จึงจำเป็นที่จะต้องกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนและมีความเข้าใจลักษณะและเงื่อนไขของกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดีด้วย เกษตรกรที่ควรได้รับพิจารณาแนะนำการใช้วัคซีนตามโปรแกรมนั้น ต้องการเลี้ยงไก่เป็นจำนวนมากเพื่อเป็นรายได้หลัก หรือรายได้ที่สำคัญ ซึ่งจะมีจำนวนเพียงไม่กี่รายในแต่ละหมู่บ้าน

6.2 การจัดการเรื่องอาหาร สำหรับเกษตรกร โดยทั่วไป คงเป็นการยากที่จะปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพที่เป็นอยู่ เพราะเกษตรกรให้อาหารไก่ตามขีดความสามารถของตนอยู่แล้ว ซึ่งก็สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการเลี้ยง ยกเว้นเกษตรกรกลุ่มที่เห็นความสำคัญของไก่ในระดับสูง อาจจะมีการหาอาหารเพิ่มให้ ไม่ว่าจะเป็นอาหารพื้นบ้าน หรืออาหารจากตลาดบางส่วน

6.3 การจัดการเรื่องพันธุ์ ผลจากการวิจัยพบว่า เกษตรกรบางรายมีการจัดการปรับปรุงบำรุงพันธุ์โดยการใช้ไก่ชนเป็นไก่พ่อพันธุ์ เพื่อต้องการจะได้ลูกไก่ที่สวยและแข็งแรง การจัดการเรื่องพันธุ์ในลักษณะนี้ อาจจะมีความเป็นไปได้ที่เกษตรกรอื่น ๆ จะนำไปปฏิบัติ

สำหรับการจัดการด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะเรื่องการทำความสะอาดคอกไก่อังมีปัญหาอยู่มาก เกษตรกรทราบดีว่า จะต้องทำแต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ปฏิบัติกัน นอกจากในกรณีที่ต้องการมูลไก่ไปใส่ผัก ก็จะมีการทำความสะอาดคอกบ่อย ปัญหาหมัด ไร และพยาธิอื่น ๆ เป็นปัญหาที่สำคัญมาก โดยเฉพาะสำหรับไก่เล็ก เกษตรกรได้พยายามเอาใบโหระพาใส่ในคอกและรังฟักไข่ อีกทั้งมีการใช้ฟลิคอลและยาไววิน แต่ก็ไม่ได้ผลนัก การให้ความรู้ในเรื่องเหล่านี้เพิ่มมากขึ้น อาจเป็นประโยชน์สำหรับเกษตรกรที่เห็นความสำคัญของไก่ในระดับสูง ส่วนเกษตรกรโดยทั่วไป มักคิดว่าไก่เล็กตายเป็นปกติ และจะมีความเสียดายน้อยกว่าไก่ใหญ่

กล่าวโดยสรุป ถ้าต้องการที่จะพัฒนาการเลี้ยงไก่พื้นเมืองให้ดีกว่าที่เป็นอยู่ในสภาพปัจจุบัน นักวิชาการและนักส่งเสริมกับตัวเกษตรกรเอง จำเป็นต้องมาพบกันครึ่งทาง กล่าวคือ ทาง

เจ้าหน้าที่ต้องลดความคาดหวังลง และกำหนดกลุ่มเป้าหมายให้เหมาะสมตามสภาพความเป็นจริงของแต่ละพื้นที่ รวมทั้งทำการส่งเสริมในสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการและเป็นไปได้ภายใต้เงื่อนไขของเกษตรกร ซึ่งวิธีการดังกล่าว นอกจากน่าจะมีความเป็นไปได้มากกว่าแล้ว ยังสามารถลดการสูญเสียงบประมาณของรัฐบาลหรือโครงการต่าง ๆ ได้มาก ส่วนทางด้านเกษตรกรเอง ถ้าต้องการเพิ่มผลผลิต ก็ต้องพัฒนาตัวเองขึ้นมาบ้าง เช่น การปรับปรุงพันธุ์ในระดับที่ทำได้ การทำความเข้าใจการขยายพันธุ์ การขจัดหมัก ไร การถ่ายพยาธิ และรู้จักดูแลลูกไก่ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในสภาพการผลิตหรือการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรโดยทั่วไปในปัจจุบัน ถ้าเราพิจารณาคุณสมบัติของระบบดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเป็นระบบที่มีเสถียรภาพและถาวรภาพสูง มีการฟื้นตัวได้เร็วเมื่อเกิดโรคระบาดขึ้นในแต่ละปี เกษตรกรที่มีไก่ตายมากก็หาพันธุ์ไก่มาทดแทนจากญาติหรือเพื่อนบ้านได้หรือบางรายอาจซื้อ แต่ในเวลาไม่นานก็สามารถแพร่ขยายจำนวนได้อีก นอกจากนี้ หากพิจารณาในด้านความเสมอภาค (equitability) ของระบบ ก็ยังอยู่ในระดับสูง การลงทุนยังต่ำ เป็นกิจกรรมที่ทุกครัวเรือนสามารถลงทุนทำได้ สำหรับการตั้งฟาร์มปัจจัยการผลิตจากภายนอกก็อาจกล่าวได้ว่าไม่มีความจำเป็น เนื่องจากเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองให้อาหารด้วยข้าวเปลือก ข้าวสาร ควบคู่กับการปล่อยหาอาหารตามพื้นดินและไม่ต้องพึ่งตลาดมากนัก เพราะมีเกษตรกรเพียงส่วนน้อยที่เลี้ยงเพื่อขายเป็นหลัก ดังนั้น ในแง่ความสามารถพึ่งตัวเองได้ (autonomy) ของเกษตรกรจึงมีสูง การที่จะพัฒนาการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรไปในรูปแบบใดก็แล้วแต่ จะต้องคำนึงลักษณะเหล่านี้ด้วย เพื่อว่าการช่วยเกษตรกรนั้นจะเป็นการช่วยที่ถูกทิศทาง มิใช่เป็นการสร้างปัญหาให้เกษตรกร

เอกสารอ้างอิง

- กนก ผลารักษ์. "ไก่พื้นเมืองกับเป้าหมายการพัฒนา". บทความเสนอในการสัมมนาไก่พื้นเมือง ครั้งที่ 2 ณ สำนักงานเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น, 17-19 สิงหาคม 2531.
- โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม. การศึกษาสภาพการเลี้ยงสัตว์ปีกของบ้านหินลาด (กรกฎาคม 2527 - มิถุนายน 2528). สายงานสัตวศาสตร์ โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528. (เอกสารใช้ภายในโครงการฯ)
- โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม รายงานกรณีศึกษาการใช้วัคซีนรวมทุกสามเดือนในไก่พื้นเมือง. สายงานสัตวศาสตร์ โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.
- โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม การทดสอบการใช้วัคซีนแบบร่วมในไก่พื้นเมือง. สายงานสัตวศาสตร์. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530. (เอกสารใช้ภายในโครงการฯ)
- วิโรจน์ ภัทรจินดา. "ความสัมพันธ์ของการใช้วัคซีนกับระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองกรณีบ้านหินลาด." เสนอในการสัมมนาในระบบการทำฟาร์มครั้งที่ 4 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาลัยเขตภาคใต้-จังหวัดสงขลา, 7-10 เมษายน 2530.

- สมใจ ศรีหัตถ์ และคณะ. การศึกษาการตอบสนองของเกษตรกรต่อโปรแกรมวัคซีนแบบปรับใช้เฉพาะ
ท้องถิ่น : อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และอำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย. สํายงาน
สังคมศาสตร์ โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.
- สุมาลี รัตนปัญญา และคณะ. การใช้วัคซีนสัตว์ปีกในสภาพแวดล้อมชนบทของเกษตรกรนิคมสร้าง
ตนเองลำปาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และนิคมสร้างตนเองคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร.
สํายงานสังคมศาสตร์ โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.